

Mohácsi mázas korsók

Három esztendő a Duna partján

A Kisfaludy Károly Gimnáziumban

„De sokára lesz év vége!” – sóhajtott fel B. Tibor biológiatanár, miközben a Kisfaludy Károly Gimnázium tantestülete a tanári szobában várakozott az igazgatóra, hogy megnyissa az 1963/64-es tanévet. Szemben ültem a sóhajtozóval, nem kerülhette el figyelmemtől szemrehányó tekintetem. Később mentegetőzött is: sajnálja, mondta, ha megbántotta ifjú idealizmusomat, egy sokat tapasztalt öreg tanár rovására írjam nyugós megnyilatkozását. Rendben van, mondtam neki, te pedig ne haragudj megrovó tekintetemért, ami, jól tudom, nem is illik egy pályakezdő tanár helyzetéhez. Kezet fogtunk. Pedig ő nem a tanári eszméimet sértette meg: iparos őseim szelleme tiltakozott a pillantásomban, akik nem sóhajtoztak, szorgalmasan dolgoztak, mert kellett, s nem vártak a munka befejezésének felszabadító pillanatára, mert ilyen nem is volt, és ha valamit teljesítettek, máris jött az új feladat. Vagyis nem az ideál hangja szólalt meg általam, hanem a realitás; a munkának, a szorgalomnak elődeim vérében, idegeiben hordozott, s nekem tovább postázott kispolgári öntudata tiltakozott bennem. De ezt csak utólag tisztáztam magamban.

B. Tibor sóhaját másnapra el is felejtettem. Akkor találkoztam először az osztályommal. Egy megmaradt fényképen megilletődött kamaszlányok és serdülő fiúk néznek a gépbe, én pedig (sovány, magas fiatalember) mögöttük állok az ablaknál. Ehhez az ünnepélyes pillanathoz érve, mert ott és akkor váltam tanárrá, szívem szerint most egy „eposzi seregszámla” következne Brandt Gizitól Wéber Viliig, magamban el is mondom. Én vagyok az „Osztí”. A harmadik év végén elhagytam őket, ez nagyon bántott, később bocsánatot is kértem tőlük, habár az érettségi találkozókön kipótoltuk az elmulasztott negyedik évet. És lassan özszeöregedtünk. A tündéri lányokból nagymamák, a fiúkból tisztas öregurak lettek. Változatlanul szeretem őket, azt hiszem, ők is engem, több ez, mint tanár-diák viszony: egy szívvel-lelket melengető érzés a barátság és a szerelem plátói vonzalma között. Sokat köszönhetek nekik: elhitették velem, ők a tanúk, hogy három mohácsi évem nem volt elvesztegetett idő, mint sokszor gondoltam.

A mohácsi Kisfaludy Károly Gimnázium 1935-ben kezdte meg működését Berényi Zsigmond pécsi püspöknek a XVIII. század negyvenes éveiben felépített (habár csak később, utóda, Esterházy Pál által befejezett) barokk palotájában. Ez

Nagy Imre Ottó memoárfolyamának korábbi részei a *Jelenkor* 2022/1., 2022/11., 2022/12., 2023/7-8., 2023/10. lapszámaiban láttak napvilágot.

az épület Mohács legjelentősebb műemléke: vaskos, kissé terpeszkedő falai, tágas boltívei tekintélyt, rangot sugároznak. Az épület a pécsi út torkolatával szemben, a park túlsó oldalán helyezkedik el. Főkapuján belépve (felette olvasható a püspökök emlékét megörökítő felirat) az előcsarnokból balra nyílik az a folyosó, amelyen ha végighaladunk, ahhoz a teremhez jutunk, ahol 1963 szeptemberének valamelyik első napján elhangzott B. Tibor sóhaja.

A gimnáziummal szemben, a Kossuth Lajos utcában vettem ki albérleti szobát egy művelt mohácsi polgárcsaládnál, N.-éknél: Géza bácsi időnként egy kis kancsó saját termésű borral kedveskedett, Klári néni tapintatos figyelmével tartotta a rendet, sógoruk, Arisztid bácsi jó humorú, irodalom iránt érdeklődő, könyveket szerető ember volt. Tőle tudtam meg, hogy a mohácsiak három dologhoz makacsul ragaszkodnak. A busójáráshoz (nem mertem elárulni neki, hogy én soha nem láttam ezt a maszkos, télűző felvonulást, és nem is vagyok nagyon kíváncsi rá), a mohácsi vész emlékéhez (s mivel a győztes oszmán birodalom régen elpusztult, mondta Arisztid úr ironikus mosollyal, ránk, a legyőzöttekre hárul ennek a tragikus eseménynek a megünneplése). És végül, fejezte be a mohácsi krédót, szentül állítják, legyenek bár sokácok, bunyevácok, rácok, svábok vagy magyarok, hogy itt, a Duna-parton főzik az ország legfinomabb halászléjét (amiben igazuk is volt). N.-ék házának széles vaskapuja, tágas előcsarnoka az egykori gazdálkodó múlttól, szerény, de megbízható életviszonyokról tanúskodott. A tompa sárgára festett épület homlokzatának legszélső ablaka nyílt az én szobámból. A kezdő fizetésem 1200 forint volt, ebből 200 forintot levont a néphadsereg, mert hogy tanulmányaim miatt nem teljesítettem sorkatonai szolgálatot (ezt az összeget nem kaptam vissza, amikor később négy hónapra be kellett vonulnom), 200 forintot fizettem az albérletért, a maradék 800 forintból gazdálkodtam, illetve gazdálkodtam volna, ha lett volna érzékem ehhez. A viszonyok megértése megkívánja, hogy elmondjam: a közelünkben lévő Blum vendéglőben 20 forintból borralalóval együtt kitellett a vacsorám: általában marhapörkölt egy kisfröccsel. De könyvvásárló szenvedélyem miatt időnként pénzzavarral küszködtem. Ilyenkor néhány számlát a pécsi szabóműhelybe küldtem.

Esték a tanári szobában

Legkedvesebb emlékeim a gimnázium tanári szobájához kötődnek: fordított U alakú asztalsora bal oldali szárának legfelső asztala volta az enyém, amelyet H. Lajostól örököltem, aki a pécsi orosz tanszék tanársegédje lett. Ez a tanári szoba esténként klubbá lényegült át, ahol hamarosan kialakult egy törzsgárda: ehhez tartozott P. Laci, a matematikus, Cs. Feri, a fizikus, M. Lajos, az érces orgánumú magyartanár, olykor S. Vendi bácsi, aki az egykori tantestület egyik alapító tagja volt, nagy adomázó, később K. Feri is csatlakozott a társasághoz. Jó hangulatú beszélgetésekre emlékszem: mohácsi sztorik, iskolai anekdoták kerültek terítékre, kommentárokat fűztünk aktuális kulturális eseményekhez, filmekhez, olykor vitáztunk. Egy alkalommal például Weöres Sándor *Antik ecloga* című verséről folyt a diskurzus: voltak, akik a szöveget pornográfának minősítették, az irodalmárok viszont hangsúlyozták, hogy ez nem élménylíra, hanem szerep-

vers, s mint a címe is jelzi, a szerző nem azonos a versbeli alany személyével, csak képzeletben találkoznak. A szöveg szépsége kizárja a pornográf minősítést, tették hozzá. E beszélgetés folytatásaként került szóba néhány nap múlva Nemes Nagy Ágnes *Diófa* című költeménye. Azért vittem magammal a *Szárazvillám* című, 1957-ben megjelent kötetet, amelyben a vers olvasható, mert emlékeztem Judit balatoni elemzésére erről a kötetéről, s a verset kapcsolni tudtam a lírai alany múltkor érintett kérdéséhez, mivel jól példázza a költői szerep próteuszi természetét. Felolvastam a verset:

Néha alig lelem magam, úgy egybenöttem
veled a hasító, kérgesítő időben.
Árnyékát lombhadjad szelíden rámveti,
s ágas-eres kezem visszafelel neki.
Idegzetem fölött s nyíló agyam alatt
te vagy a szép sudár, mely földből égbe hat,
gyökerem nem remeg, s virágom friss, mióta
te tartasz, barna törzs, te, nagyszemű diófa.

Judit gondolatait idéztem, hangja kései utórezgéseként: a beszélő és a szöveg tárgya, a diófa két külön létezőből elválaszthatatlanul eggyé válik: a fának „lombhaja” van, a beszélőnek „ágas-eres keze”, s a növényi lét három szimbolikus elemén is megosztoznak: a „gyökerem”, s „virágom” a „barna törzs” által létezik. Úgy tapasztaltam, hogy beszélgetőtársaim vették a lapot a lélekrajz „tárgyi megfelelőjéről”. Míg ezt írom, még egy későbbi eszmecsserénk jut eszembe. Az emlékek, lám csak, vonzzák egymást, ha hagyjuk, hogy ez a delej működjön a tudatunkban. 1965-ben jelent meg Németh László *Irgalom* című regénye: ezt a „klub” több tagja is elolvasta, nem csak a magyarosok, sőt mások is benéztek a tanáriba, amikor ez volt terítéken. Volt, aki szomorúnak, sőt tragikusnak ítélte a regényt, mondván, hogy ez a csalódások története, a hősnőnek, Kertész Ágnesnek a hadifogságból hazatért apjából és fiatal szeretőt tartó anyjából egyaránt ki kell ábrándulnia, mások viszont úgy látták, hogy a hősnő, aki pályakezdő orvos, a súlyos betegek között, az „elfekvőben” olyan tapasztalatokra tesz szert, amelyek révén megkapja a másokat illető megbocsátás kegyelmét. Néhányan a Vetési Iván-Halmi Feri párhuzam értelmezését firtatták, s a baloldali eszméket valló, sőt gyaníthatóan kommunista Halmi rajzából és Ágnesnek hozzá való kedvező viszonyából azt olvasták ki, hogy az író ezzel mintegy maga is megbocsát annak a szellemiségnek, amely e hőshöz asszociálható. Valaki közbeszólt: a megbocsátás nem felmentés! Ebben egyetértett a társaság. A könyv befejező jelenetét, amikor Ágnes kézen fogva futni segíti a sánta Halmi Ferit, elhithetve, hogy az képes erre az erőfeszítésre, az egyik beszélgető szép jelképnek értékelte, a másik viszont didaktikusnak látta. Valaki felvetette, hogy ez a jelenet a regény szerkezeti rendjéből szervesen következik, mert a történet is egy Ágnes–Feri jelenettel kezdődik, kettejüknek az egyetemi előadásokat követő sétájával. Egyetértettünk abban, hogy Kertész Ágnes erkölcsi axiómája – életünket az *adásra* építsük, s tekintsük véletlennek a *kapást* – példamutatóan nemes életelv, ám a nyugdíjas H. F. tanár úr megjegyezte, hogy neki éppen az adással van gondja; úgy tapasztalja:

egyre kevésbé van szükség, fogadókészség arra a tudásra, tapasztalatra, amit ő átadni szeretne.

Máskor a tévé által közvetített *Ki mit tud?* eseményeihez fűztünk megjegyzéseket. (A tévé a fizikai előadóban működött, ott tudtunk egyes programokat megnézni. „Otthon” én olykor Klári néni Eszter leányának a családjához kopogtattam be egy-egy színházi előadás kedvéért, akik kedvesen fogadtak.) A beszélgetésekhez Cs. Feri Paula néni pincéjéből hozott egy-egy kancsó bort vagy murcit. Időnként a tarokk-kártya is előkerült. Egyszóval igazi klubot hoztunk létre magunknak. Nekem, aki életemben először szakadtam ki a családi környezetből, nagy szükségem volt erre az otthonomat pótló társaságra. Enélkül magányosnak éreztem volna (és olykor éreztem is) magam, mert személyiségem kontúrjait akkor még nem metszették élesre a tapasztalatok, sokszor úgy éreztem, felhőlelkű, szélesszű ember vagyok, aki felvértezetlenül áll sorsának váratlanul megnyíló útvesztői, bizonytalan, homályos távlatai előtt.

Egy tanárnő és az „ötvenhatos huszár”

Ezeknek a beszélgetős klubdelutánoknak és bölcs esti borozásoknak a háziasszonya vagy inkább nagyasszonya Kövesi Józsefné volt, azaz Ica néni, a gimnázium nagy tekintélyű magyartanára. Alacsony termetű, kövérkés, ősz hajú, szemüveges középkorú asszony volt. Nemzedékek sorát tanította meg a magyar nyelv és irodalom tiszteletére, s akiket lehetett, ennek a szeretetére. Kulturális küldetését teljesített. Irodalmi színpadának híre volt a megyében. Értékes tanulmányt közölt a Mohács-kép alakulásáról költészetünkben. A tanári szoba U asztalsorának két szarát összekötő asztalok közepénél ült, legszívesebben azt mondanám: trónolt. Előtte egy Erika írógép piros-fekete szalaggal, s míg mi csevegtünk, ő szorgalmasan gépelt, készítette másnapi óravázlatait, de figyelemmel kísérte a diskurzust, időnként bölcsen bele is szólt, véleményt nyilvánított a dolgokról. Gyakran melléje ültem, s figyeltem tervezeteinek alakulását. Többet tanultam tőle, mint az összes főiskolai és egyetemi pedagógiai és módszertani kurzusból együttvéve. Képzülés közben szívesen magyarázott nekem: a verselemzésnek ezt a részét most előre veszem (csattog az „Erika”), ezért meg ezért, az órának ezen a pontján egy fontos kérdést fogok feltenni (a gépszalag feketéről pirosra vált), és majd ehhez a megállapításhoz fogunk eljutni az óra végén (aláhúzás, három felkiáltójel). (Amikor később szakfelügyelő lettem, Pécs és a megye magyartanárait Mohácsra vittem Kövesiné órájára. Arca kipirult magyarázata közben, mint régen, a hangja változatlan erővel csengett. Színvonalasan prelegált, eközben mesterien együttműködött diákjaival, egy színes írói portré született meg az óráján – Juhász Gyula volt a témája –, szemléletes műelemzését a *Tiszai csönd*ről az életmű tablójába helyezte. Ez volt Ica néni jutalomjátéka. Sikert aratott. Csak egy fiatal pécsi tanárnő jegyezte meg kissé fanyalogva, hogy ez tényleg szép és jó, csodálatos ennek az idős asszonynak a tudása és energiája, de ő Pécsen már a *műközpontú* tanítás elvét követi – ez volt akkor a módszertani varázsszó, mintha Arany János nem találta volna már ki vagy száz éve –, a tabló és portré helyett általában egyetlen szövegre koncentrált, abból bontja ki az anyagot. „Nehogy az legyen belőle”, mondtam neki,

„hogy valaki az érettségien, teszem azt, Móricz Zsigmondot fogja húzni, és a *Barbárokkal* akarja majd letudni az egész életművet”.)

A klub hallgatag résztvevője Ica néni férje, Kövesi József, azaz Józsi bácsi volt, egy klasszikus formátumú, nagy tudású, nyelveket beszélő tanár, aki 1937-től tanított, megszakításokkal, az intézményben. Szenvedélyes olvasó volt. Mesélték, hogy egy alkalommal kezében nyitott könyvet tartva indult az órára, de amikor a tanári küszöbét éppen átlépve egy különösen érdekes részhez ért, megállt mozgásában, teljes figyelmét az olvasott szövegre koncentrálni. Az óra végén visszatérő kollégái ebben a fura helyzetben találták, kilépés közben: egyik lába a küszöbön túl, másik még belül, ő pedig terpeszállásban a küszöb fölött. Kezében a könyv. Kövesi tanár úr a klubdélutánokon engem olaszra tanított a *Divina Commedia* egy klasszikus kiadása segítségével. Szavát nehezen lehetett érteni, mert a forradalom után meghurcolták, és megpróbáltatásai során agyvérzést kapott. A száját nehezen mozgatta, nagyon kellett rá figyelni. Érdekes volt.

Egyik délelőtt hárman-négyen ültünk a tanáriban, nekem lyukasórám volt, s Józsi bácsi is elfoglaltság nélkül ücsörgött. Ekkor az igazgató kíséretében váratlanul belépett a tanáriba Ilku Pál, az akkori oktatási miniszter, aki hivatalos látogatást tett a városban, ennek során került a gimnáziumba. Kezet fogott mindnyájunkkal, Józsi bácsival is, akitől megkérdezte, mi az oka betegségének. Józsi bácsi pedig elmondta. És ebből nagy baj lett. Ilku ugyan mozdulatlan arccal végighallgatta a rövid tájékoztatást, majd kezet fogott és távozott. Hanem az igazgató, amikor a miniszter már elhagyta a gimnáziumot, és hallótávolságon kívülre került, berontott a tanáriba, s feldúltságát alig leplezve kitört, hogy micsoda szégyen érte az iskolát, s személy szerint őt, hogy a miniszternek a tanáriban éppen egy (így mondta) „ötvenhatos huszárral” kellett találkoznia. Egyáltalán, miért volt itt, ha nincs órája, miért nem maradt otthon? Mint említettem, Kövesi József az iskolának alapító tanára volt, általános tisztelet övezte. De a miniszteri látogatás napján, úgy látszik, el kellett volna bujdosnia.

Neurosis cordis

Úgy emlékszem, 1964 tavaszán került sorra az a tanár–diák futballmeccs, amelyen rosszul lettem. Csatárhány miatt nem kapus voltam, a mezőnyben kellett játszanom a főiskola után felszedett plusz hét-nyolc kilóval. Volt is egy kapura lövésem, amely fölé ment ugyan, de megtapsolták. És akkor történt a baj: rosszul lettem, a szívem vadul dobogott, azt hiszem, kicsit meg is állt. Kiálltam, a partvonal mellett feküdtem egy darabig, azt hitték, csak pihenek. De aztán két kollégám átvitt a szomszédos kórházba. Cs. doktor vett gondozásba. Nyugtatót adott, megvizsgált, EKG-t csináltatott. Ezt a következő két hétben többször megismételte. Mivel szervi elváltozást nem talált, azt mondta, mázlim volt, hogy a meccsen nem történt nagyobb baj, a panaszaim már csak utóérgések: szívidegesség, állapította meg, s a diagnózis hitelességét latin megnevezéssel támasztotta alá: *neurosis cordis*. És hozzátette: ha van hajlamom a gyógyulásra, teljesen meggyógyulok. Volt hajlamom. (De a futballból nekem csak a kispályás változat maradt. A kapuban.)

Konfliktus

Az első tanévem végén a gimnázium ebédlőjében kis ünnepségre került sor, amelyen részt vettek a végzett diákok, akiket én nem tanítottam, de osztályfőnökük betegsége miatt egy-két órát helyettesítettem, s ezért engem is elhívtak. Igyekeztem elfelejteni azt a néhány héttel korábbi inzultust, amit egy intrikus kollégánóm okozott (megkeseredett, rosszindulatú asszony volt szegény), legyen a neve X., aki véletlenül meglátott Pécsen egy mise után a templomból kijövet, s ezt, és amit még hozzáképzelt, igyekezett pletykába csomagolt vádaskodásként a mohácsi tantestületben közhírré tenni. Az igazgató kénytelen volt ezt nekem szóvá tenni az irodájában, mire én azzal védekeztem (igen, védekeznem kellett), hogy pécsi magánéletem nem tartozik ide, én tanár vagyok, elvégzem a feladatomat, a szakfelügyelő, D. K. nemrég meglátogatta az órát, s meg volt elégedve a munkámmal. Kínos beszélgetés volt, azt hittem, ezzel lezártuk az ügyet. De nem mindenki gondolta így. Ott azon a kis banketten megjelent valaki, akit már láttam egy-két alkalommal, máshol tanított, vagy hivatalnok volt a városban, nem tudom. Váratlanul odaült mellém, és elkezdett kérdezősködni. Én gyanútlan voltam. De aztán furcsának találtam, hogy ezt a templomos ügyet is szóba hozza. Ez gyanús volt. Azt mondtam, hogy én Mohácson nem járok templomba. Mire ő kijelentette, hogy pécsi dolgaimat is ismerik ám, sőt azt is beszélnek, hogy a főiskolán egy gyűlésen az „ellenforradalmat” én szocialista forradalomnak neveztem. Meglepett ez a velem kapcsolatos tájékozottsága (még mást is szóba hozott), nem tudtam, mire akar kilyukadni. Végül szemembe fúrva tekintetét azt mondta, tegezve: „Tudjuk, hogy ki vagy”. Fenyegetően hangzott. Nem szóltam semmit. Aztán elült mellőlem, majd amikor pár perc múlva kerestem a szememmel, már nem volt ott. Egy jelen lévő kollégámtól, P. Gézától érdeklődtem felőle, aki legyintve így szól: „Eh, hagyd a fenébe, ez egy régi ember”.

Miriam nővér látogatásai

1964 nyarán, Alsóbélatelepen különösen sokat olvastam, főként huszadik századi francia szerzőket: Cocteau, Colette, Elsa Triolet, Mauriac könyvei voltak velem, Renard *Élősdíje* Kosztolányi fordításában, Robbe-Grillet *Útvesztője* meg Romain Rolland-tól a *Pierre és Luce*. Mindeközben tudtam, hogy életem fordulópontjához közeledem. Bizonyára ezért idéződőtt fel bennem akkoriban oly gyakran a múltam, mintha emlékeimtől vártam volna lelki táplálékot, megerősítést. Gyakran álmodtam is múltbeli eseményekről. Mint ahogy korábban is. Azt hiszem, nagyanyámtól örököltem ezt az álomlátó képességet.

Piuszista diákkorom anyai szívű hősnoje, Miriam nővér többször is meglátogatott éjszakáim delejes színterein. Még a Makárba jártam, amikor azt álmodtam, hogy a „Kedves nővér” kézen fogva vezet a templomkertben (ez ma a bölcsészkar parkolója), mögöttünk az osztálytársaim, K. Tomi, V. Attila, V. Csaba, S. Józsi meg a többiek, süt a Nap, zúgnak a harangok, s mi a Pius-templom oldalbejáratán át vonulunk be az ünnepi misére. Zeng a kórus, felemelő érzés tölt el. Egyszer azonban, egy másik álomban, majdnem pórul jártam. A díszterem szín-

padán állok, a nézőtérről minden szem rám szegeződik, de kétségbeesve tapasztalom, hogy nem jut eszembe az énekszöveg, pedig mennyit gyakoroltam, nem lehet, hogy ne tudjam, gondolom rémülten: „Győzelemről énekeljen...”, próbálom felidézni a szöveget, kínlódom... „Napkelet és...” A közönség – „István király árva népe” – várakozva figyel. Kínos zavarban töprengek: „Napkelet és...”, igen, persze, „Napnyugat”. Tudom már, tudom. É akkor váratlanul, önkéntelenül, felszabadultan – na, ugye, persze, hogy tudom a szerepemet – elkezdek énekelni, miközben belém hasít a szörnyű felismerés, hogy nem jó, jaj nekem, nem ezt kell, de nem vagyok képes visszaszívni a számból egyre harsányabban kirepülő éneket: „Éliás, Tóbiás, egy tál dődölle, ettél belőle...”, és hangzik tovább megállíthatatlanul a dal, egészen a tyúkokig, akik a kertben „mind megették a magot”. Szívdobogva figyelem a hatást. Várom a fenyegető, megszegyenítő morajt a nézőtér felől. Az ünnepi ének helyett egy közönséges dalt adtam elő. Micsoda szégyen! De a közönség megtapsolja téves, ám, ezt megnyugodva észlelem, mégis váratlanul sikeres produkcióm. Miriam nővért keresem a szememmel, tudom, hogy ott ül az első sorban, igen, ott ül – és kacag, meg még tapsol is. Hát persze, hiszen ezt az éneket is tőle tanultuk, jut eszembe, miközben meghajolva köszönöm meg a publikum tapsát.

Egy másik alkalommal pedig, túl a gyerekkor örök jelenén – másodikos gimnazista voltam, erősen meghűltem, fáj a torkom, magas lázzal feküdtem – egyik éjjel arra ébredtem, hogy Miriam nővér ott ül az ágyam szélén, ujjai között a rózsafüzér, ajkai némán mozognak, imádkozik. „Kedves nővér, ugye...” próbálom megszólítani, de amikor nagy nehezen felülök, már nem látom őt. Aztán egy ideig nem jött.

De egyszer csak mégis megérkezett. 1964 nyarán történt, és arra különösen élesen emlékszem, hogy álmomban Fonyódról hazafelé eveztem, s éppen Bélateleplenél tartottam, amikor váratlanul megpillantottam őt a parton. Egy padon ült. Közelebb manővereztem, már csupán húszméternyire lehettem tőle, s bár az arcát nem láttam, mert fejét lehajtva tartotta, de a jól ismert öltözéke meg fejfedője, a fehér szegélyű fekete fityula elárulta, amiben amúgy is bizonyos voltam, hogy ő az. Örömben még közelebb szerettem volna irányítani a csónakomat, de balszerencsémre víz alatt megbúvó sziklák közé jutottam – azon a partszakaszon több efféle hely van, ezeket jól ismertem, s mindig gondosan elkerültem, de most a bennem eláradó boldogság, hogy Miriam nővér eljött, vigyázatlanná tett –, a csónak oldala máris nekiütődött egy orvul meglapuló kötömbnek. *Rémülten észlelem, hogy a keletkezett léken át folyik be a víz a csónakba.* Ekkor Miriam nővér felnézett, és régi módú, kerek szemüvege mögül barna szemének jól ismert, jóságos, de most kissé riadt pillantásával nézett felém. „Ottó, vigyázz, kerüld el azt a helyet...”, hallottam a hangját. Aggódása nagyon jólesett nekem. *Közben a vízmerő kanállal szaporán öntögetem ki a csónakból a beömlő vizet. Alig győzöm.* Annyi mindent szerettem volna megköszönni neki, az életre keltett egeret, a megvédelmezett Rinyát, a vonulást órák után felfelé a lépcsőn, az énekeket, az imákat, mindent, de nem jött ki hang a számon. Ám ő hallhatta néma beszédemet, elmosolyodva bölintott. *Próbálom eltorlaszolni a léket a lábammal.* Mintha megállt volna kicsit az idő. De aztán Miriam nővér felállt: „Most mennem kell, tudod, Ottó, engem vár a klauzúra”, mondta, s megindult. Kiáltani szerettem volna neki, de

csak a szokásos köszönést nyögtem ki: „Laudetur...” (*kapkodva merem ki a vizet*), s bár már eléggé eltávolodott, válaszát olyan tisztán hallottam, mintha mellettem állt volna: „In aeternum...” *Csak ez a sok bezúduló víz... A merítőkanállal lihegve kapkodok. Felébredek.*

Kettőshangzat (Affér a mohácsi éjszakában)

A következő őszön történt, hogy egyik este, mikor már belefáradtam a dolgozatok javíthatásába – közben el is bóbiskolhattam –, sétálni indultam, hogy kiszellőztessem a fejem, s a Korona felé haladva váratlanul kiáltozást hallottam. Közlebb érve megpillantottam két dulakodó férfit, akiket mintegy tucatnyi főből álló csoport vett körül, s ezek hangos szóval kísérték az előttük zajló küzdelmet. „Elvetted a nőmet, ezért megfizetsz!” – kiáltotta ellenfele felé az egyik verekedő, aki heves, de kissé bizonytalan mozdulataiból ítélve részeg volt, mire a dühöngő felé fordulva felrikoltott egy festett hajú, szőke nő, aki a jelek szerint a párviadal oka és tárgya volt: „Értsd már meg, te hülye, őt szeretem” – mutatott rá a másikra. Azon is látszott, hogy felhajtott a garatra pár pohárral, de stabilan állt a lábán, és megvető közönnyel szemlélte ellenfelét. Ezt a lenéző nyugalmat látva a fenyegetőző, akinek indulatai amúgy is forrpontra jutottak, a nő nyilatkozatát hallva, pillanatnyi megtorpanás után gyors mozdulattal a zsebébe nyúlt. „Kés van nála”, kiáltotta az egyik néző, s már villant is a penge. Ám ebben a pillanatban váratlanul egy felszírénázó rendőrautó állt meg a jelenetnél (amelynek már én is részese lettem), két rendőr ugrott ki az autóból, egyikük villámgyors mozdulattal kiütötte a kést a támadni készülő kezéből, majd közrefogva azt az autóba tuszkolták, s már indultak is. Egy harmadik rendőr, ez nem viselt egyenruhát, de azokkal érkezett, ekkor az incidens nyugodtan álló másik főszereplője felé lépett. „Magának mi a neve?” – kérdezte tőle. Az, mielőtt a kérdésre válaszolt volna, azt mondta rendbe szedve öltözkését: „Én csak védekeztem”. („Ez is jó firma”, jegyezte meg kéretlenül valaki.) „Mondja a nevét”, hangzott ismét a felszólítás. Ekkor én, pár méternyire állva tőlük, meglepetésemre a saját nevemet hallottam válaszul. Ez megdöbbenett, de aztán tisztáztam magamban a helyzetet: névrokonok vagyunk, állapítottam meg, elhárítva a nem nekem szánt, ám a névazonosság által engem mégis megérintő felszólítás akusztikai horzsolását, ennek véltlen lenyomata tovább erősítette jelenlétem már-már részvételbe hajló tapasztalatát. Figyelmesen megnéztem a nyomozó által tovább kérdezett fiatal férfit, s akkor felismertem őt. A sikertelen egyetemi felvételit követő katonai sorozáson találkoztam vele, s amennyire az „újoncozás” eseményei ezt lehetővé tették, szót is váltottunk. Hasonló helyzetben voltunk: én elmondtam neki, hogy végül is a főiskola mellett döntöttem, nem kockáztatok, ő viszont, mint dacosan kijelentette, kitart az orvoskar mellett. Nevünk azonosságán tréfálkoztunk, hogyan fogják majd a seregben tudni, melyik melyikünk, mire a szigorúan figyelő őrmester megjegyezte, hogy erre ne legyen gondunk, mert a nevünk mellé számot is kapunk, s az meg fog különböztetni bennünket, habár ez a különbség a harctéren mellékes. – Ennyi volt megismerkedésünknek a mohácsi jelenet során bennem felidéződött története.

És most itt áll mellettem a sorstársam. „Hogyan kerülsz ide, mi van veled?” – kérdeztem tőle a nyomozó távozása után. „Hát én nem lettem egyetemista”, mondta, majd magyarázatul hozzáfűzte: „Nekem priuszom volt. Apám parasztpárti politikusként tevékenykedett, akit a fordulat után néhány évre bebörtönöztek. Én pedig, ahogy mondták, ’56-ban »ugráltam«, sőt még utána is. »Márciusban újra kezdjük«, hirdették röpcéduláinkon. De nem kezdtük újra, nem lehetett. Velem viszont hosszan elbeszélgettek a nyomozók, mivel azonban fegyveres harcban nem vettem részt, békén hagytak. Azt hittem. De tévedtem. Bár osztályelső voltam, és kitűnően érettségiztem, iskolám mégsem javasolta egyetemi továbbtanulásomat. Én azonban – mondta öniróniával – bíztam felkészültségem és hivatástudatom tanúságtételében. Persze, hiába. És megint hiába. Aztán elvittek katonának. Utána még kétszer próbálkoztam. Végül belefáradtam, így hát felhagytam a dologgal. Ez az én kudarcom története, kedves Tanár úr”, fordult felém keserű mosollyal, a megszólítással sejtetve, hogy hallott felőlem. Majd így folytatta: „Egy autóközlekedési vállalatnál szereztem munkát, guminyilvántartó lettem. Egy irodáskában a járművek által megtett kilométereket kellett dokumentálnom a fuvarlevelek alapján, a gumik használatának ellenőrzése céljából”. – A főiskola előtt néhány hónapig magam is végeztem ezt a munkát – szúrta közbe. „Ezt tudom”, bólintott, „mondták a vállalatnál, jókat nevetve, nevünk azonoságára célozva, hogy kettő van belőlem, a hasonmásom munkáját folytatom. De később munkahelyet változtattam: jelenleg a b-i állami gazdaság diszpécser vagyok (felvitte az Isten a dolgomat), a géppark munkáját irányítom és ellenőrzöm, beleértve a guminyilvántartás felelős feladatát is”. – „Imre, menjünk már!” – szólalt meg a korábbi jelenet hősnője, aki kezdte elveszíteni türelmét, de beszélgetőtársam leintette őt, s fanyar mosollyal hozzátette beszámolójához: „Szerencsére jók a villányi borok, és mindig akad egy-egy nő, hogy ne kelljen egyedül lennem. És (ekkor körülnézett, és lehalkította hangját), írogatok egy, mit is, egy afféle önéletrajzi regényt kudarcaimról, tapasztalataimról, a világról, amelyben élni van balszerencsém. »Egy guminyilvántartó naplója«, ez a címe. Jó, mi? De ezt csak neked mondom, felejtsd is el, magamnak írom, mert ha másnak a kezébe kerülne becses kéziratom, nemcsak az állásomból rúgnának ki, de le is ültetnének”.

Időközben sötét éjszaka köszöntött ránk. Csak itt-ott égett egy-egy utcai lámpa, derengő fényszigeteket képezve. Leültünk egy padra. Pár percnyi hallgatás után (nagyon magába szállt, már-már azt gondoltam, druszám nem kíván más közölni velem) meglepetésemre azonban rám szegezte a tekintetét, karját emelve körülmutatott, és így szólt: „Ez a rendszer, amelyben élünk, vérben fogant. Nemcsak azok lettek az áldozatai, akiket a forradalom leverése után kivégeztek vagy börtönbe zártak, azok is áldozatok, akik szabadlábban élnek ugyan, de elkozták tőlük a sorsukat, mint éntőlem az orvosi hivatást. De azt azért a javukra írom (tette hozzá kesernyés félmosollyal), hogy a lelketem nem kívánták elvenni, arra nem volt szükségük, meg hát tudták, hogy azt úgysem adnám oda nekik, még kölcsönbe se. Meghagyták nekem. Ez a kudarc jutalma.” Elhallgatott. Felálltunk, aztán búcsúzóul a kezét nyújtotta, majd a festett hajú szőkeséggel az oldalán továbbindult. Néztem utána, amíg alakja el nem tűnt a mohácsi éjszakában.

Egy évvel később megdöbbenve értesültem halálos motorbalesetéről. Egy közös ismerősünktől megtudtam, hogy az utóbbi időben nagyon megváltozott.

Megismerkedett a d-i református pap lányával, s ez a kapcsolat komolynak ígérkezett. De a pap hallani se akart Imréről, pedig a gazdaságnál megbecsülték a munkáját, s már nem is ivott. Anna azonban, így hívták a lányt, ragaszkodott hozzá. Szerette, s Imre is őt. Fél év elteltével elhatározták, hogy a haragvó apa tilalma ellenére összeházasodnak. Imre az egyik munkatársától kölcsönkért 250-es Pannonia motorral elment D-be, hogy magával vigye Annát Mohácsra, majd B-be. Anna elszökött a paplaktól, felült Imre mögé a motorra, ez pedig – ahogyan a vizsgálatok során megállapították – nagy sebességgel száguldott a mohácsi országúton, mintha üldözőktől tartana, amikor megtörtént a baj. A féknyomok arra utaltak, hogy a motor vezetője túl későn figyelte fel arra a gödörre mélyült kátyúra, amelybe zökkenve a motor megbillent és felborult, s vagy száz métert szállt, bukfacezett, csúszott a betonon. Anna lerepült róla, s az árok túloldalán lévő kőrakásnak zuhant. Szerencsére a kőhalom előtt egy nagy bodzabor állt, ennek sűrűn nőtt és vastag ágai súlyos zúzódásokat okoztak a lánynak, s felhasogatták az arcát, de egyszersmind lefékeztek az esés lendületét, így Anna, súlyos sérülésekkel ugyan, de életben maradt. Imre viszont nekivágódott egy árokparti fa vastag törzsének. Ezt az ütközést akár még túl is élhette volna, ám a fa csonkolt ága dárdaként befúródott a halántékába, átdőfve a fejét. Egy darabig ott függött az út fölött szétárt karokkal, összeakadt lábakkal, mint egy kivégzett római rabszolga a Tiberis felé vezető út mellett. De aztán a vértől, vőlőtől izamos holttest, saját súlya következtében lecsúszott az ágcsonkról, és az árokparti fűbe esett. Ott találtak rá a helyszínelő rendőrök.

Névrokonom a szülőfalujában kapta meg, a családtagok és a b-i gazdaság képviselőinek jelenlétében a végtisztességet. A hivatalosan felvett jegyzék szerint a hagyatéki kéziratokat nem tartalmazott. De hová lett az „Egy guminyilvánító naplója”? Elrejtette valahol? Esetleg elégette? Vagy elveszett? Talán meg sem írta? Nem tudom.

1965. I. 31.

Ezen a napon Kassák-est volt Pécsen. Éppen akkoriban olvastam az *Egy ember életét*, Kassák tízkötetes önéletrajzi művét a Dante kiadásában, ami egyik alapművám lett s maradt. Amikor a program befejezéseként dedikálásra került sor, a *Vagyonom és fegyvertáram* című kötetemmel mi is Kassák Lajos elé járultunk Gyöngyivel. Bemutatkoztunk, pár szót váltottunk, Kassák barátságosan érdeklődött felőlünk, majd mindkettőnk nevére dedikálta a kötetet „emlékül”. Ennek a dedikációnak története van. Amikor ugyanis Kassák Gyöngyi családi nevének közepére ért volna, filctolla a t betűnél megtorpant, ő felnézett, s azt mondta Gyöngyre pillantva rá jellemző palócos ejtéssel: „Hálljá, de szép leány magá!”, aztán felém fordult: „Tánár úr, magá szerencsés ember”. Majd átjavította a könyvről felemelt tekintete miatt elhibázott betűt. „M<ea>athia Gyöngyinek”. Hazafelé ballagtunk: Gyöngyi avatott szem által kinyilvánított szépségének öntudatával lépegetett, én pedig megállapított szerencsém reményében menegettem mellette. Úgy éreztük, Kassák elhibázott, majd kijavított filctollas betűje pecsétet nyomott a kapcsolatunkra.

Ehhez az eseményhez még egy lábjegyzet is tartozik. A Csordás testvérek ugyanis, Gyöngyi édesanyja és nagybátyja engem erős fenntartással fogadtak. Udvarlónak még csak-csak megfeleltem, majd elmúlik ez a fellángolás, gondolták, ám amikor látták, hogy bizony nem akar elmúlni, aggódni kezdtek. Nem velem képzeltek el „egy szem” leányuk jövőjét. Csordás Mária egyszer családi plénum előtt eléggé nyersen ki is nyilvánította: „Nem egy kis tanítónak neveltem a lányomat!” Az ő számára, aki tanítónő volt, ez a kifejezés: *kis tanító*, mindenkire vonatkozott, aki a magyar oktatásügyben tevékenykedett. És ezt meg lehet érteni. Ő ugyanis, meg pap fivére, elszegényedett, de egykor malommal és pékséggel is bíró iparosok leszármazottai. Derék, szorgalmas szülei minden erejükkel arra törekedtek, hogy gyerekeik kitörhessenek az ínséges világból. (Én kisleányként ismertem az öregeket, sőt szerettem őket, amikor már Pécsre költöztek Bogdásáról, a Hadapród utcába.) Fiuk a Pius után kispap lett, tandíjmentességet kapott, hogy aztán megnyíljanak előtte a származási korlátokat eltörlő egyházi rend lehetőségei. Valamit valamiért. Leányuk pedig a tanítónői oklevél megszerzése után türelmesen várt egy komoly egzisztenciával bíró kőrőre. Ez a férfi, mint már elmondtam, a nála húsz évvel idősebb Mathia István vasúti főtanácsos személyében meg is érkezett. Mint látható, ebben a családban kialakult egy sorsmodell, amelybe engem nem lehetett beilleszteni. Ők egy tekintélyes, középkorú (akár idősebb is lehet) mérnököt vagy főorvost képzeltek el vőként. Én pedig, ha ténylegesen nem is kis tanító, de egy vidéki gimnázium kezdő tanára voltam, 1200 forint havi fizetéssel, s albérletben laktam. Hát persze, hogy tiltakoztak ellenem. De Gyöngyi kitartott mellettem. És a Kassák-estről hazatérőben elhatároztuk, hogy összeházasodunk. Ehhez a döntéshez otthon a *Vagyonom és fegyvertáram* kötet *Magányos órák* című verséből választottam magamnak mottót.

Mellemre hajtott fejed alatt
szívem dalol majd
csak neked dalol
sima tengert
könnyű vitorlást.

Úgy látszik, „kihallatszott belőlem a szöveg”, mert anyám megkérdezte: „Mit mormogsz, kisfiam?” „Á, semmi, csak egy vers jutott eszembe” – mondtam.

Egy este Gereleyes Endrével

Mohácsi éveim egyik legfontosabb eseményére 1965. május 15-én került sor. A könyvhét helyi rendezvényeinek sorában a Művelődési Házban én fogadtam Gereleyes Endrét, aki az évtized elején tűnt fel férfias, realista prózájával. Középtermetű, szőkésbarna, jókötésű fiatalember volt, öt évvel idősebb nálam, 1935-ben született, ugyanabban az évben – ez most jut eszembe –, mint későbbi éveim barátja, Bertók László. Két kötete jelent már meg, ezekről beszéltem a bemutatón. A *Kövek között* a Magvető „Új Termés” sorozatában látott napvilágot 1961-ben,

ráirányítva a szerzőre a kritikusok figyelmét. Ebből a novelláskötetből a *Kilenc perc* című elbeszélést emeltem ki, amely, mint a címe már sejteti, egy bokszmeccs eseményeit meséli el. A téma Hemingwayre emlékeztet, a visszafogott, puritán hang szintén, de a lélekrajz és a felvillantott tárgyi szféra eredeti és egyéni. Egy küzdelemről szól – a *küzdelem* szó Gerelyes írói világának kulcsa –, amelyben „erkölccsé szilárdul a helytállás”. Az elbeszélés látószöge belül marad az ökölvívók szemhatárán, a nézőpont nem távozik el a ring teréből, a miliőről a harcot vívó főhős egy-két pillantása révén értesülünk, s néha hallja a közönség megnyilvánulásait. De a témát megemeli a sportszerű viaskodás szelleme. Mindkét harcolónak módja lenne a szabályok adta lehetőségek határeseteit kihasználó ütések bevitelére a felhevült drukkerek által ujjongva követelt győzelem érdekében, de a küzdősportnak ezt a kísértését legyőzik. Ez is küzdelem, a javából, mert a lélekben zajlik. A főhős sportszerű tusában diadalmaskodik. A jelenet befejező mondatait idéztem: „Alsókarral tartom, egyre nehezebb, s amint rám dől, lassan térdére ereszttem, jóformán lefektetem. A vállára billen, a feje kicsit megkoppantja a padlót.” A hiénák, persze, elégedetlenek. – Hibátlan írás! Illetve, majdnem hibátlan. Mert az idézett szakasz után van még egy szövegrész, amely, szerintem, kissé túlmagyarázza a dolgot. Ezt fel is vettem Gerelyesnek a programunk után, de ő az ökölvívásnak, a sportnak szánt gesztussal magyarázta a befejezést.

A novella először 1960-ban jelent meg az *Élet és Irodalomban*, s szinte azonnal kultusza támadt. Film is készült belőle. Ebben Gerelyes játszotta az egyik bokszolót, mégpedig azt, akit kiütnek. Az ő szerepét pedig Madaras József alakította. A történethez tartozik, nem tudom, ehhez mennyit tett hozzá a legendaképző fantázia, hogy Gerelyes nem érezte valószerűnek azt a felvételt, amelyben csak mímelték a knock outot, s kérte partnerét, vegyék fel újra a jelenetet, és igazán üsse ki őt. Ez megtörtént. Ám miután magához tért, közölték vele, hogy ez a felvétel mesterkéltnek tűnik, maradnak a mímelés megoldásnál, mert az hitelesebb.

Gerelyes másik, *Töprengés az éjszakáról* című kötetéből a címadó szöveget emeltem ki, amely a vakokról szól. Voltaképpen itt is egy küzdelemről olvassunk: az előítéletek legyőzéséről, amelyek egy fogyatékos embercsoporttal kapcsolatosak. Az elbeszélő viaskodik a szavakkal: miről lehet, s egyáltalán miről szabad a vakokkal beszélni, hogy az ne okozzon sérelmeket, már azzal is, ha úgy köszön el: „A viszontlátásra”. De az egyik vak felvilágosítja: „Beszélni semmiről se kellemetlen... a szánalmat és szörnyülködést megérezni, az fájó”. A kritika vitatta az efféle szociografikus írások és a novellák közös kötetbe rendezésének helyességét. Én nem tartottam jogosultnak ezt a merev műfaji megkülönböztetést, mert az idézett szöveg például elbeszélésnek is felfogható, hiszen az író novellisztikus eszközökkel dolgozik, elbeszélőként ír és szerkeszt, ami egyáltalán nem gátolja, inkább erősíti a szociográfia hitelét. Gerelyes örült ennek a felvetésemnek.

Műsorunk után beszélgettünk. Endre megkérdezte, hol lakom, Mohácson vagy Pécsen. Mondtam, hogy itt albérletben lakom, az állandó lakásom Pécsen van, de nem tudom, a helyzet hogyan alakul a jövőben, mert egy városrendezési terv megvalósítása során azt a városrészt le fogják bontani, és emeletes házakat építenek oda. Hozzátettem: mindeddig családi házban éltem, félek a lakótelepi életformától. A „panelesedésnek” a polgári életformát torzító veszélyeitől. Erre

Gerelyes Endre hosszan hallgatott. Nem tudtam, milyen érzékeny pontra tapintottam nála. Mert ő korábban írt erről a témáról egy szociográfiát (*Rombolják Tárjánban a régi falakat*), amiről én nem tudtam. Ebben ő, mint salgótarjáni, szükségesnek nevezte ezeket az építészeti törekvéseket, velem beszélgetve is mellettük érvelt, de megértette aggodalmaimat. Belemelegedtünk a vitába, ami már nem is vita volt, hanem két kortárs eszmecseréje. Két tanaré, mert pár éve ő is bölcsészdiplomát szerzett. Mivel nőülés előtt álltam, érzelmeimről is beszéltem neki, s a helyzetünk nehézségeiről, amit ő hasonló feltárulkozással viszonzott. Barátként váltunk el. Találkozásunk emlékét két dedikáció őrzi, „szép és igaz” bevezetőm emlékére.

Figyelemmel kísértem pályájának további alakulását. Nem egy esetben csaldóva olvastam újabb elbeszéléseit, úgy éreztem, megtorpan, valami visszahúzza, nem elégíti ki azt a várakozást, amit felkeltett olvasóiban, bennem is, de azért bíztam benne. Néha úgy láttam, hogy nem az eszmék és a tételek bomlanak ki az eleven figurákból és a felvázolt helyzetekből, hanem a szereplők és szituációk testesítik meg az eleve adott ideákat. Aztán megdöbbenve értesültem súlyos betegségéről. Ebből kigyógyult ugyan, de néhány év múlva, 1973-ban egy vasúti baleset következtében meghalt. Úgy tudom, hogy vérömleny keletkezett a fejében, az végzett vele. Barátja, Simonffy András az *Új Írásban Isten veled, Lancelot lovag* című írásával búcsúzott tőle. „Három kötetét és küzdelmének legendáit hagyta hátra. A halál, amelyet egészséges ösztönrel sokáig legyőzhetőnek vélt, most egy alattomos támadással leterítette” – írta ebben. A Lancelotra történő utalásnak kettős értelme van: egyrészt Gerelyes Endrének csakugyan „vitézi” természete volt, ő nemcsak lovagias volt, hanem igazi lovag, utolsó könyvében talán ezért is dolgozta fel a kelta mondanakör eseményeit, persze izgalmas modern szempontból. A címe: *Isten veled, Lancelot*. Most jövök rá, hogy éppen ötven éve, 1973-ban halt meg. Számomra él: ott áll mellettem a mohácsi pódiumon, s látom, amint megöleljük egymást, amikor elbúcsúzik, s hallom, hogy még visszaszól: „Kösz”.

De én még nem engedem el. Elmondom, hogy a halála után az *Új Írás* szerkesztőségébe került, özvegye révén, egy írása, alighanem az utolsó. A lap ezt Simonffy András nekrológiájával együtt közölte. Ez a vallomásos elbeszélés betegségének kórházi élményét idézi fel. „Ez az én nővérkém nem »csinibaba« volt, és lehet, nem volt szép sem. Akkor csak egy nővér volt. Akkor csak annyit tett, hogy a családnevemen szólított, nyugodtan, kedvesen nézett, én meg, robbanásig fűtve a magyarázatkeresés, a tisztázás vágyától – jézusmária, még ekkor is győzni akartam! – szépen és csendesen elaludtam.” A novella hőse a sorssal való szembeszegülés egyetlen számára megmaradt lehetősége mellett dönt. Elhatározza, hogy öngyilkos lesz, ki fogja vetni magát a második emeleti ablakból. „Mindeddig egyetlen tény töltött el büszkeséggel: azt hittem, természetemnél fogva bátor vagyok.” De angyalok énekeltek (valójában részegek gajdoltak), miközben ő az ablakpárkányba kapaszkodott a bátorság vélt normáival. „Ott azonban ezek a normák ingatagnak bizonyultak, és ebben a nagy pillanatban nem határozatlan voltam, hanem határozottan gyáva, mert átvette a parancsnokságot a testem, s féltettem immár mit sem érő fejem attól, hogy netán szétreped, képtelen voltam elviselni a zuhanás és megérkezés puffanásának pillanatait.” Az

elbeszélés címe: *A mennyországba menetelő részek*. Ez nem csak majdnem remek írás. Tényleg az.

Ez a nagy küzdő ott is győzött. Életben maradt a neki szánt kevés időre.

Tigris című, válogatott írásait tartalmazó posztumusz kötetét Gáll István rendezte sajtó alá.

Veres Péter a Koronában

Az a város középpontjában működő hotel és vendéglő, ahol a következő jelenet játszódik, akkor már, úgy emlékszem, a hivatalos „Béke” nevet viselte, de mindenki Koronának nevezte továbbra is. Itt került sor a Veres Péterrel való találkozásra, amelyet Kövesiné szervezett, s engem is elhívott erre az eseményre, egy asztaltársaság eszmecseréjére. Én leginkább csak hallgattam a beszélgetést, mert azok a „téves” elbeszélések, amelyeket Veres Pétertől ismertem, nem tetszettek nekem, és a *Pályamunkásokkal* sem tudtam megbarátkozni, valahogy idejétmúlt-nak éreztem ezt a világot. Veres Péter csizmában, öltönyben (nyakkendő nélkül, begombolt ingnyakkal) jelent meg erre a találkozóra, mint máskor és máshol is, s ezt az öltözetet én akaratlanul jelmeznek láttam, merthogy gondosan ápolta keze (az én városi elképzelésem szerint) nem passzolt öltözkéhez, egyáltalán nem egy paraszt kérgesre kidolgozott kezét láttam benne. Beszélték, hogy amikor 1947–48-ban honvédelmi miniszter volt, a díszszemlén „Adj’ Isten, legények!” megszólítással köszöntötte a felsorakozott állományt. Egyébként nem volt egészen idegen tőle ez a szerep, hiszen végigharcolta a világháborút, s az olasz fronton életre szóló tapasztalatokat szerzett. Csak annyit jegyeztem meg a beszélgetésből, hogy amikor Kovács Imre, Erdélyi és Sinka, illetve a velük való kapcsolatai iránt érdeklődtem, nem adott érdemi választ. A program után viszont elolvastam önéletrajzi művét, a *Számadást* (az 1955-ös átdolgozott szöveget), s ez nagyon tanulságos volt számomra. Nem kedveltem ugyan a bőbeszédűségét, s azt sem, hogy mindig éhesnek érezte magát, az evés körül járt az esze, de aztán arra gondoltam, hogy ez egy parasztnál bizonyára transzgenerációs tapasztalat. (Akár a szöveg egyik fő motívumát is láthatjuk ebben.) Azt mondja magáról a szerző, hogy lélekben megmaradt rideg, puritán parasztnak, képzelete pedig „szikes földi és hortobágyi”. Úgy csodálkozik rá a világra, mint Besse nyei vadembere, a kirakades. Elmondja például, s ezek az apróságok nagyon jellemzők órá és a világára, hogy felesége nemigen méltányolta megjelenő írásait, de azt igen, hogy a rakott szekér tetejéről, ahová férje feltette, látta az asszony, hogy férje a szekér után gyalogolva felszededegeti a lehullott tengericsöveket. Veres nem a nemzeti szempont vezérli, hanem a paraszti osztályérdek. Jó megfigyelő. A joviális szerepet szívesen játszó Rákosi – akivel tegező viszonyban voltak – egyszer szárazkolbásszal kínálta, mire megjegyzi: az ő joviális viselkedése nagyon hasonlított egy kereskedőéhez. Veres Péternek van egy jellemző szava az önéletrajzi elbeszélésről: a *tényvalóságot* mondja el, úgy, ahogyan az idegeiben érzi és emlékképeiben őrzi. Vagyis nem veszi figyelembe, hogy az életrajzi tények alakulnak az emlékezés folyamán, és tovább formálódnak az elbeszélés aktusa során. De szemléletének ez a leegyszerűsítő természete, úgy is mondhat-

nám, hogy a gyanútlanlansága nem gátolja meg íróként abban, hogy a *Számadás* életanyagát – „tényvalóság” formájában – rendkívül gazdaggá alakítsa. Különösen a háború, a romániai tartózkodás élményei, a paraszti sors, a forradalmak eseményei, politikai szerepvállalásának a tapasztalatai áradnak bőven könyve lapjain. Ezt a művét olvasva talákoztam igazán Veres Péterrel. (Másik fontos írása *Az Alföld parasztsága* című szociográfiai munka.)

Rubin Szilárd – és akinek (még) nem kell

Egy őszi estén, a „tanári klub” vitája után – amelynek tárgya Camus *Közöny* című regénye volt (ennek 1948-as Dante-féle karcsú, zsebkönyv alakú kiadása [hála a pécsi antikváriumnak] megvolt nekem Gyergyai Albert fordításában, s már kétszer is olvastam) – hazafelé indulva Kövesiékhez társultam, s elkísértem őket a lakásukig. Kövesi tanár úr útközben még visszautalt Camus-re: hősének az a tragédiája, mondta, hogy minden szereplő, a pap vagy a bíró a róla alkotott elvont képből indul ki, ő viszont saját konkrét létezésének tapasztalatai szerint éli az életét, kitárulkozva a világ közönyének, s a két szint között nem lehetséges semmiféle megértés. Közben a házukhoz értünk. Ica néni behívott egy teára. Szendvicseket is készített. Közben szétnézhettem könyvszekrényének polcain. Egy szürke borítólappal ellátott, elég vastag könyvön akadt meg a szemem, mely kissé előrébb állt a többinél. Levettem, s felnyitottam. Rubin Szilárd *Szélvert porták* című regénye volt. A szerző nevét már ismertem, de nem úgy, mint írói nevet, hanem mint filmkritikusét: főiskolás koromban, amikor Rubin Szilárd efféle írásai megjelentek a *Filmvilág* és a *Filmkultúra* lapjain, én még nem foglalkoztam a film problémáival, de e cikkek egy-két gondolata benne maradt a fejemben. Hogyan képes a film a technikai apparátus gátjain áttörve alanyi művészetté válni (azaz miként lehet a kamerát töltőtollként használni, mint az új hullámos franciák kérdezik)? Miből származhat a tárgyak sugallatos, látomásos ereje a filmképen (mint később majd Ozu, Bresson, Ermanno Olmi, Tarr Béla és Tarkovszkij filmjeiben tapasztalni fogom)? Ezeket a kérdéseket feszegette ezeknek az írásoknak a szerzője. Amint akkor, látogatásom estéjén a könyvet lapozgattam (a Szépirodalmi adta ki négyezer példányban), Kövesiné elmondta, hogy a kezemben tartott kötet családrégény, egy korábbi mű folytatása, miként a cím is jelöli, s a történet jelentős része Mohácson játszódik, ahová Rubint családi kötelékek fűzik. Anyai dédanyja, Angyal Gáborné nevelte fel Mohácson. Neki állít emléket a kezemben tartott könyvben. Miközben Ica néni erről is felvilágosított, s röviden, egy-két ironikus mosollyal kísérvé, felvázolta a cselekmény előzményeit, éppen arra a részre lapoztam rá, ahol a szerző leírja a Szentháromság teret, az éjszaka is nyitva tartó Korona vendéglőt és a hajókikötőt. Érdekel a dolog, bár a tanárnőnek nem volt túl jó véleménye a regényről. Elolvasva megértettem a kifogásait.

A történet hősnője Irma, egy zsellérlány, aki pusztai származása ellenére egy tehetős polgárcsaládba kerül, s aki hányatott élete végén lányának, Irmusnak, és unokájának, Márikának halála után magával viszi Mohácsra dédunokáját, Pétert, aki felnövekedve író lesz, s ő fogja megírni ezt a történetet. (Remélem, nem

tévedtem el a családtagok erdejében.) A koncepció kétségkívül elismerésre méltóan nagy ívű, az elbeszélő szövegformálása az egyes jelenetek szintjén plasztikus és szemléletes (magyarán: a szerző tud írni), de a figurák világnézetük és pártállásuk szerint kapnak fényt vagy ellenfényt. Ennek következtében Horváth Benő bírő figurája torzképpé válik, a Mohácsra bevonuló vöröskatonák viszont egy új világ hírnökeiként jelennek meg, s amikor Péter felszabadult szívvel hazatér, a naptár éppen április 4-ét mutat. Az egyik jelenetben kitarják az ablakot, hogy az Internacionálé dallama széthullámozzon a világban. Persze, most szemelgettem, mint amikor gesztenyesütéskor kiszedjük a kupacból a sérült, felpuhult szemeket. Igen, ez az, amit szocreálnak neveznek. Az imént azt mondtam, hogy a szerző tud írni, most ehhez hozzáteszem: néha el is ragadja prózájának a lendülete, s azt is tudja, hogy az ötvenes években aktuálisan mit kell adni egy állami kiadónak, sőt az olvasók érdeklődésének irányával is tisztában van. Ebből fakad a bűnügyi műfaj iránti érdeklődése és vonzalma. Később majd azt fogja mondani egyik hőssel: „Nem eladni magunkat, de érvényesülni”. (Ezt megjegyeztem.) A *Szélvert porták* esetében ez az egyensúly, az epikus készség és az aktuálisan befizetendő adógarasok még elviselhető aránya bizony gyakorta megbillen. Lehet, hogy ettől a szerző maga is szenved, de az olvasó a hőssel együtt nemegyszer úgy érzi magát, mint a regény egyik, egyébként szemléletesen megírt jelenetében az ünnepi vacsorára szánt hal, ha jól emlékszem, tükörponty, amely kicsúszik Péter szatyrából, és csapkodva, vergődve ugrabugrál a tér aszfaltján, mintha tiltakozna a neki szánt sors ellen.

A tanáriban is szóba jött ez a „mohácsi regény”, volt, aki, dicsérve a szerző merészségét, az erotikus motívumokat szemelgette ki, a volksbundos „germán hősnővel”, Ilsevel, valamint Péternek az anyja mostohatestvérével, Horváth Judittal eltöltött éjszakájával kapcsolatosan. Ez a jelenet a birtokbavétel személyes aktusán túl végső szakítást is jelent a polgári milióval, a gyűlölködő családtagok világával. Mások a Radnóti-epizódot hozták szóba (pozitív hőseink ki akarják szabadítani a munkaszolgálatosok Mohácson keresztül hajtott menetéből a költőt, de tervük hamvába hal, vagyis az egész epizód felesleges). Egy kolléga előhozta azt a szóbeszédet, miszerint Rubin Szilárd, aki a mohácsi rossznyelvek szerint nagy kópé volt, amikor a leadási határidőt tekintve a kiadóval szemben időzavarba került, pécsi barátaival, Kolozsvári Grandpierre Emillel és Galsai Pongráccal íratta meg regénye néhány epizódját. A cselekmény befejező szakaszában a különben érdekes felvidéki és balkáni jelenetek során mintha magam is éreztem volna „társszerzői” nyomokat. De az is lehet, hogy a szerzői mesélőkedv túlaradásáról van szó: nem tudja, mennyi az elég.

P. S.

Ezzel a magam részéről lezártam a Rubin-témát. A szerzőt az ötvenes évekbe rekesztettem. S ez nagy hiba volt. Amikor 1963-ban megjelent a *Csirkejáték*, nem voltam kíváncsi rá. Pedig szállásadóim rokona, Arisztid úr, aki abban az időben könyvbizományosként tevékenykedett, frissen megjelent könyveknek az egyes munkahelyeken történő eladásával foglalkozott, így naprakészen tájékozott volt

a megjelent könyveket illetően, s művelt emberként végiglapozta kínálatának nagy részét, a *Csirkejátékot* pedig jó érzékkel, figyelmesen el is olvasta, minek alapján figyelmeztetett engem, hogy ez más, mint a *Szélvert porták*. Rövidebb és sokkal jobb. Tőle tudtam meg, hogy a regény címe egy amerikai „játékra” utal: a *chicken game* vesztese az lesz, aki előbb elugrik a száguldó vonat előtt. Aki kitart, az nyer, ha még életben van. Arisztid úr ezt úgy értelmezte, hogy Carletter Orsolya és Angyal Attila, azaz Till szerelmi története afféle önpusztító csirkejáték, ami részvétet ébreszt az olvasóban, mert a hősök rosszra hajló lelkének magva tiszta és nemes. Koruk, származásuk (Orsolya úrilány), szokásaik és torzult jellemük áldozatai, mondta Arisztid úr. Céline nevét is szóba hozta, akit én akkor még nem ismertem. A könyvet nem vettem meg, s elhárítottam a szerzővel való esetleges beszélgetés lehetőségét is, bár a hírek alapján erre nem sok esély lett volna. Egyszóval nem kellett nekem Rubin Szilárd.

Három év múlva már kezdtem megbánni elhamarkodott ítéletemet. Ebben komoly szerepe volt az evezésnek. Rubin Szilárd *Ismerkedés* című remek elbeszélését utolsó mohácsi évemben, 1966-ban, már költözés közben olvastam az *Élet és Irodalomban*. A novella hőse vitorlázik a Balaton kellős közepén, s üldözőbe vesz egy úszó lányt, akit aztán eléje fordulva, úszásában akadályozva szándékosan ki akar fárasztani, hogy majd engedelmes zsákmánya legyen. Szereplőt ennyire még nem utáltam, mint ezt a Verbőczyt: mert szenvedélyes evezős, mondhatnám, hajós vagyok én is, s elsőre engem sem vettek fel az egyetemre, miként ezt az alakot sem, aki azonban romlott lelkével most kompenzálni akar: voltaképpen szexuális erőszakra készül. S csak a szerencsén múlik, hogy Kata nem válik áldozatává. Vagy húsz évvel később olvastam a *Rakéta Regényújtságban* Rubin *A rossz novella* című írását, ami az *Ismerkedés* keletkezésének, fogadtatásának öni-róniával átítatott története, filmet is készítettek belőle. Ebből is látszik, hogy Rubin mennyivel okosabb nálam: persze, könnyű neki, mint író képes témaként viszonyulni ahhoz, ami az én akkori olvasói (és csónakos) átélésemben valósággal megülte a lelkemet. A Balatonon kívül egyébként a Duna is összeköt bennünket. Úgy emlékszem, szintén az *ÉS*-ben jelent meg Rubin egy másik írása, a címét már nem tudom, amelynek tárgya egy dunai hajóút. Ez azért volt nagy hatással rám, mert diákkoromban romantikus kíváncsiságból néhányszor én is hajóval tettem meg ezt az utat. Ezekre a hajózásokra szívesen emlékszem. A vonatról ismert és gyorsan tovairamló táj a vízpart felől úgy mutatta meg magát, mintha a színházban hirtelen a díszletek mögé kerültem volna, csakhogy a hajóról a lassan elúszó visszás kép tűnt az igazinak.

Aztán 1981-ben a Magvetőnél megjelent a *Csirkejáték* némileg átírt második kiadása, amelyet elolvasva értelmet nyert számomra a hősök lelkének üressége és közönye. A történetnek ez a része már kívül esik elbeszélésem időhorizontján, ezért csak röviden hozom szóba ezt az új, alaposan megkésett olvasói tapasztalatomat. Orsolya és Till jeleneteit, dialógusait figyelve arra jutottam, hogy ők, miközben szenvedélyesen akarják egymást, mindig eszközként tekintenek a másikra. Igaz, önmagukat is eszközül, mintegy zsákmányul kínálják a másiknak. Ebből fakad ingatag önbecsülésük. Ezért látjuk a hőst szinte mindig utazás közben. Önmagát keresi, de célját csak kedvesével együtt érhetné el, akit végleg elveszített. Ez a regénybeli éjszakák üzenete a bűntudat terében.

A regény második kiadását három évvel követte Rubin Szilárd másik regényének, a *Római Egyesnek* a megjelenése. Én ezt a könyvét szeretem legjobban. Azért említem, mert szövegének egy korai változatát közölte az *Új Írás* 1977-ben. Témát adott nekem a Zipernowskyban egy tanórai beszélgetéshez. Ezt a vitát, előrepillantva, most ide veszem.

A harkányi gyógykezelésen részt vevő főhős, Rostás Levente elbeszéli (az emlékidézés ideje egyetlen éjszaka) Drágyfi Piroska iránti szerelmének a történetét. Tanítványaim meglepően jól érzékelték – s volt, akinek ez nem volt szimpatikus –, hogy két sérült lélek önsorsrontó szenvedélyéről van szó. A mohácsi árnyékszék tisztításának (egyáltalán nem naturalista) leírását nemcsak plasztikusnak ítélték, de ráéreztek jelképes szerepére is, mert, mint mondták, voltaképpen maga az elbeszélés, a történet megírása válik katartikus műveletté pszichológiai, de epikus értelemben is. A Karlovy Vary-i filmfesztivállal kapcsolatos jelenetek általános tetszést arattak diákjaim körében, s ebben bizonyára szerepet játszott az a körülmény, hogy a regényben szereplő Marie-José Nat filmjeit éppen akkor tájt vetítették a filmklubomban. Az egyik hozzászóló azonban belterjesnek, szűkösnak ítélte az elbeszélés horizontját, szerinte a művészársaság mellett a világnak, a sorsnak egy tágabb körére is szükség lett volna. Ez a felvetés később eszembe jutott, amikor az *Új Írás*ban közölt ósváltozat után nyolc évvel elolvastam a regény 1985-ben megjelent végleges szövegét, amelyben tragikus motívumokkal – a mohácsi hajótragédiával, a felvidéki családtörténettel és a magyar családok kitelepítésének elbeszélésével – gazdagodott a cselekmény. Ekkor vált igazán plasztikussá Czakó és Martinszky portréja, azaz Jancsó Miklós és főként Pilinszky János alakja, s vált világossá szerepük a kompozíció egészében, miáltal a hősnő jelleme is hitelesebb lett, akinek a vezetékneve Benkőre egyszerűsödött. Utólag megállapítottam, hogy az 1977-es szöveg fehér foltjait helyesen érzékelték a tanítványaim. De ezt már nem mondhattam el nekik.

Egy hétfő reggel

1965 januárjában (már másodszor hozom szóba ennek a hónapnak az eseményeit) a pécsi buszpályaudvaron megvásároltam az *Új Írás* frissen megjelent számát, hogy majd utazás közben végiglapozom. De a figyelmem egy írásra koncentrált, amely szinte rabul ejtett: Sánta Ferenc *Sokan voltunk* című elbeszélését olvastam. Amikor a végére értem, újrakezdtém. Arra tértem magamhoz, hogy a Pécsi út végén megáll a busz, s nekem le kell szállnom. Öt perc múlva nyolc óra. Összekapkodtam a holmimat, a kabátomat, s a sofőr szelíden sürgető pillantásától kísérvé (már ismert engem látásból) gyorsan leszálltam. Átsiettem a parkon, s a becsengetést már a tanári előtérben hallottam. Futottam az órára, kezemben az *Új Írással*. Amikor beléptem az osztályba, hallottam, hogy Incsa, egy kedves, vörös hajú lány a szőke, hallgatag P. Zsuzsihoz fordulva azt suttojja: „A sárga ing van rajta”. Ennek az ingnek legendája volt: diákjaim félték tőle, mert megfigyeléseik szerint olyankor, ha ezt húztam fel, rosszkedvű voltam, és szigorúbb, mint máskor. Jól ismertem a sárga ing legendáját. A véletlenül alapult, de aztán kicsit rájátszottam. Na, most szétfoszlatom az átkot! – mondtam magamban. Té-

mazáró feleltetésre került volna sor, diákjaim lélekben elkészültek a legroszszabbra. Sárga ing, jöjjön, aminek jönnie kell. De én feléjük fordulva, nagy meglepetésükre azt mondtam: „Az úton olvastam egy elbeszélést, az imént fejeztem be, teljesen a hatása alatt vagyok, osszátok meg velem ezt az élményt. Kíváncsi lennék a véleményetekre”. A megkönnyebbülés sóhaja hallatszott. Felolvastam a szöveget. Néma csend. Kicsengettek. Oroszóra következett, azt is én tanítottam, de ezúttal a felolvasott novelláról beszélgettünk, frissiben. Diákjaimat az ragadta meg leginkább, hogy a gyerek nézőpontjából figyeljük az eseményeket, és Ferike sokáig nem érti, mi történik a családban, hogy a nagyapa vacsorája valójában búcsúvacsoara, egy életet lezáró különös szertartás. Vele együtt döbbenünk rá a valóra. Abban megállapodtunk, hogy az éhezés itt nem valami átmeneti nehézség, hanem a novellabeli világ állandó jellemzője, azaz létállapot. Egy helyzet, amelybe sorsuk belevetette ezeket a szereplőket. Volt, aki a nagyapa önfeláldozására helyezte a hangsúlyt, de egy másik hozzászóló gyilkosságnak nevezte az eseményt, s ezt az apa megjegyzésével igazolta: „azt bizony jól teszi”, mondta a nagyapának, amikor látta, hogy az mire készül. A személyes elszánás és a kényszer itt együtt van. Az egyik tanuló szomorú népszokásnak nevezte az eseményt, s egy Jack London-történetre hivatkozott, amelyben a feleslegessé váló, magára maradó öreget hagyják megfagyni. A nagyapa barátjának hasonló sorsa általánosabb szintre emeli az eseményt. Az egyik lány felfigyelt arra, hogy a szereplők milyen keveset beszélnek, s inkább a tárgyak néma üzenetét érzékeljük. Felolvastott pár sort a befejező szakaszból. „A barlang szájában megtaláltunk mindent. Szép sorjában rakva ing, gatyá, kabát, a nagyapám holmija. Legfelül a kucsmája, lenyomtatva egy nagy kővel. A fejszóját elvitte magával.” Ezek a tárgyak egy élet emléknymoi, állapítottuk meg. (Az *Új Írás* által publikált elbeszélés második vagy harmadik közlés volt, a *Sokan voltunk*at először az *Irodalmi Újság* jelentette meg, úgy emlékszem, még 1954-ben, én azonban, és a diákjaim, mint sokan mások, csak az *Új Írás*ból ismertük meg. Akkor még nem tudtam, hogy Nyíró József hasonló történetet mesél el a *Kopjafák* egyik darabjában, és ez az összehasonlítás, mint majd látni fogom, felértékeli Sánta novelláját, főként a nézőpont kezelése alapján. – És természetesen azt sem tudhattam, hogy Spiró György nemrég [azaz a mohácsi beszélgetés után ötven évvel], *Príma környék* című színdarabjában, az éhezés helyébe a pénzühséget rakva, groteszk, ellentétes előjelű változatát adja az öregektől való megszabadulás módjának, a velük kapcsolatos sorskérdésnek.)

*

A *Sokan voltunk* emléke bennünk volt, amikor egy év múlva a könyvhét eseményeire készültünk diákjaimmal, s vártuk Sántát. Két könyve szerepelt a programon, két dedikációja őrzi találkozásunk emlékét. Az *ötödik pecsét* (1963) 1944 decemberében játszódik, a nyilas terror idején, amely az éhínséghez hasonló determináló tényező. A mohácsi olvasókat leginkább a cselekménybe épített példázat foglalkoztatta, a zsarnok és a rabszolga ellentétes sorslehetősége, mert sokan úgy érezték, hogy az író, illetve a Gyuricza nevű szereplő, nemcsak a kocsmabeli beszélgetőket készletre választásra, hanem a befogadókat is. Én úgy vélekedtem,

hogy ezt a kérdést Platón már eldöntötte: az igazságtalanságot jobb elviselni, mint előidézni. Csakhogy más az elmélet, és más a gyakorlat. Az a kérdés: mikor és miért különül el a teória és az élet. Mert a szereplők a platóni elmélet jegyében, de saját korábbi választásuk ellenére döntenek. Keszei, a rokkant fényképész feljelenti társait, akik viszont a sorsdöntő szituációban vállalják a mártíriumot: nem képesek arcul ütni az elfogott, meggyötört munkást, mert ezzel kínzóival azonosulnának. Gyuricza, az órásmester viszont megteszi ezt, mert, mint kiderül, otthon három gyermeke és a melléjük befogadott menekült társaik megmentése megköveteli tőle ezt a megalkuvó gesztust. És a könyvet olvasva itt szembesülünk a leggyötrőbb kérdéssel: nemes cél érdekében szabad-e, kell-e rossz eszközöket választani, s azok az eszközök átminősíthetők-e, „szentesíthetők-e” a cél felől nézve? Ezzel a kérdéssel én már a Piusban is találkoztam. Később is.

A legnagyobb olvasói érdeklődés a *Húsz órát* (1964) fogadta. Mivel ez a könyv közismert, Fábri Zoltán filmjét azok is látták, akik nem olvasták a könyvet, elég annyit mondanom, hogy egy falu húsz évének a történetét (a kollektivizálás drámáját) idő- és tudatmetszetekből ismerjük meg, négy „egy vályúból való” falusi, egykori cseléd tragikusan összekapcsolódó sorsán keresztül. Ehhez járul a riportra készülő elbeszélő szövege. A forradalommal kapcsolatosan az író elment a kimondhatóság határáig. Ezt akkor a javára írták, ma inkább a rovására, mert nem merészkedett tovább. Abban az időben sok volt, manapság kevés. A mohácsi beszélgetésen azonban hozzáíródott valami a regényhez. Amikor '56 szóba jött, a diskurzus egyik résztvevője kezdte felmondani a hivatalos verziót, utalva az állítólagos nyugati fellazító politikára, s azt kárhóztatva (ő is „egy régi ember” lehetett), amikor Sánta keményen közbeszólt: „Próbálja meg”, mondta az illetőnek, „fellazítani a svájci demokráciát. Nem fog sikerülni. A népfelkelés kiváltó oka”, emelte fel az ujját (tíz év után akkor hallottam újra ezt a kifejezést) „a Rákosi-klikknek a nép, a nemzet elemi érdekeit semmibe vevő diktatúrája volt. Ideje lenne ezzel mindenkinek szembenézni, főként a hivatalos magyarázóknak. A jövő kulcsa a radikális önkritika”. Néma csönd lett.

Mohácsi történetem befejezése

Öreg, nyugdíjas kollégáim gyakran elmesélték, milyen volt régen a gimnáziumi élet. Délelőtt a tanárok megtartották óráikat, utána kisétáltak a parkhoz, ahol várták őket a feleségek, s együtt elmentek a Koronába ebédelni. Kialakult egy baráti kör, rendszeresen összejöttek, kamarazenekeket is alkottak, esténként találkoztak, beszélgettek, zenéltek. Ezek az elbeszélések nosztalgikus vágyakat keltettek bennem. Milyen szép is lenne sétálgatni a Duna-parton, átmenni komppal a szigetre, sörözni, és évenként megírni egy-két cikket az *Irodalomtörténeti Közlemények*be. De az a világ sajnos elmúlt. Lehet, hogy valójában nem is létezett soha. (Trianon előtt talán, mert volt Kolozsvár, Kassa, Pozsony, a műveltségnek a fővároséhoz mérhető helyszínei.) Ha azonban ismerjük Móricz Ilosváját, Kosztolányi Sárszegét vagy Kaffka Margit vidéki kisvárosait, eleve élnünk kell a gyanúperrel a magyar vidéki életformával kapcsolatosan. A hatvanas-hetvenes

évek ebből a szempontból a mélypontot jelentették. A régi polgári életforma jellemzői már végképp kiveszőben voltak, hiteles új kötelékek még nem alakultak ki (különösen egy olyan vegyes nemzetiségű kisvárosban, mint Mohács; az én gimnáziumi diákközösségem talán ebben az irányban alakulhatott volna, sajnos el kellett hagynom őket), a levelezés nem pótolhatta a valóságosan létező fórumot. Egy festő vagy író teljes életművet alkothat vidéken, mint Bukta Imre Mezőszemerén vagy Nádas Péter Gombosszegen, de egy tudósnek egyetemi bázis, háttér kell. Ez volt az egyik oka, hogy Pécsre távoztam. A másik ok a templomügyben és azt követően a különös beszélgetőtárral történt találkozásban testeült meg.

De volt egy harmadik oka is a Pécsre távozásomnak, s ez volt a legnyomóbb. Összeházasodtunk Gyöngyivel (mint már említettem, Fonyódon kötötünk házasságot), ezzel kész helyzet elé állítottuk a szülőket, jelezve, hogy külön útra lépünk, de ők a kialakult helyzetben is ragaszkodtak a lányukhoz, hiszen senki más közeli rokonuk nem volt. Fogtam tehát a könyveimet, írószereimet, és átvittem azokat a szomszédba. Ez volt a költözésem. Templomi esküvőnkre Regölyben került sor. Anyósom el tudta intézni, hogy tanári állást kapjak Pécsen. Aztán a Zipernowsky Károly Technikum tanára lettem. De ezzel egy új történet kezdődik. Elmúlt három évem történetét két fekete mázas korsó őrzi az egyik könyvszekrényemen. A híres mohácsi fazekasság szép termékei. Az egyiket Kövesi Józsefnétől kaptam a nyolcvanas években, egy szavalóverseny meghívott bírálójaként. A másik korsó egykori osztályom ajándéka; azt állították, hogy Duna-víz van benne: nem látni ugyan, de benne van.

Annyit jegyeznek még meg, hogy, mint mondják, Isten görbe betűkkel is egyenesen ír. A regölyi nagybácsi pécsi kanonokként vonult nyugdíjba. Betegsége idején a mi Bessenyei utcai házunkban (ahol gyakran láttuk vendégül) töltötte utolsó heteit, itt is halt meg. Ő lett, Gebauer Ernő festőművész és Schindler Aurél mérnök után a ház harmadik halottja, egyelőre... Amikor pedig Csordás Mária tanítónői aranydiplomát kapott, engem kért meg, hogy kísérője legyek ezen az ünnepségen, ahol büszkén mutatta be „professzor úr” vejét az ismerőseinek. (A rendezvény után arra gondoltam: lehet, hogy az ő korábbi ellenállása ébresztette bennem azt a bizonyítási vágyat, amely fontos ösztönző erőt jelentett számomra. A megfelelni akarás igyekezetét. Imponálni akartam az anyósomnak?)